

TRANSCRIPTIE
HISTORISCHE KLASSIEKERS
09 AAGJE DEKEN EN BETJE WOLFF

We komen aan bij misschien wel de beroemdste schrijvers uit onze hele reeks: Aagje Deken en Betje Wolff. Hun *Sara Burgerhart* uit 1781 is de roman die nog altijd gedrukt, gelezen, hertaald en zelfs op middelbare scholen besproken wordt, in de prachtige hertaling van Tonnus Oosterhoff. Da's knap. Een boek van bijna 250 jaar oud dat lezers nog steeds boeit. Maar ze schreven nog zoveel meer. 13.000 pagina's in druk maar liefst, met bijvoorbeeld dit advies.

Zing met lieflijke stemmen.
Hij die dankbaar is, is blij.
Ga niet zuchtend door dit leven.
Denk niet dat zwaarmoedigheid godsdienst is.

U moet weten, de orangisten en patriotten strijden in deze tijd nog steeds verwoed met elkaar. Mensen vliegen elkaar naar de keel. Nieuwe vertalingen verschijnen, nieuwe ideeën verspreiden. Want ja, het is de Verlichting. In dat decor geven Deken en Wolff de literatuur een nieuwe stem.

Niet alleen de manieren van de tijd, maar ook de gedachten, twijfels, emoties krijgen vorm in een taal die bruist en rechtstreeks aanspreekt. Achter die stijl schuilt een diepere drijfveer, morele gevoeligheid en nieuwsgierigheid naar wat het nou eigenlijk betekent om menswaardig te leven.

Ze schrijven briefromans, fabels, economische liedjes. En na een vlucht naar Frankrijk en weer terug naar Nederland sterven ze ziek en in armoede. Maar ze laten een erfenis achter die nog steeds springlevend is. Maak kennis met het fenomeen Deken en Wolff. Twee vrouwen die de samenleving met hun scherpe pen feilloos en optimistisch wisten te vangen.

Voor iedere podcast vragen we een schrijver tien pagina's van het originele werk te hertalen. Abdelkader Benali verdubbelde dat aantal pagina's. Hij breidde uit en bouwde een heel dikke brug, waarover het makkelijk wandelen is naar de achttiende eeuw. En daar komen we aan in het voormalig woonhuis van Wolff in de Middenbeemster. Daar zitten we dan nu op zolder, in haar werkkamer. En hier schrijver en zo'n beetje alleskunner, en voor nu hertaler: Abdelkader Benali. Welkom Abdel.

Abdelkader

Dag Fleur.

Fleur

En daarnaast zit haar biografe Marita Mathijssen, emeritus hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde, die *Een vrije geest. Het uitzonderlijke leven van Betje Wolff* schreef. Welkom Marita.

Marita

Dank je wel.

Fleur

Mijn eerste vraag is meteen voor jou Abdel. Heb jij les gekregen over het werk van Deken en Wolff op de middelbare school? En wat heb je toen over ze geleerd?

Abdelkader

Dat is zo ontzettend lang geleden en ik heb denk ik niet goed op zitten letten in de in de les. Want ik, ik kan het me niet meer herinneren Je begint het literatuuronderwijs begint bij uh Marieke van Nimwegen en de uh Reinaert de Vos, weet je wel. Nou, dat is natuurlijk boertig en middeleeuws. Dat spreekt dan heel erg tot de verbeelding. En dan komen de eerste Nederlandse zin: hebben olla vogula nestas beginan hinase hic enda thu, en dat is ook allemaal bijzonder. bij die Verlichting heb ik gewoon niet zo goed op zitten te letten. En nu ik me met die teksten heb beziggehouden, vind ik zo mooi dat het heel romantisch is. Je voelt de romantiek eraan komen, de uitvinding van het individu, weet je, het 'ik' wordt centraal gezet en daar hebben we het nooit over gehad toen in die klas.

Terwijl ik denk: als je jong bent, dan ben je denk ik heel gevoelig voor dat aspect van: dat er gewoon iemand is, die gaat zitten en die schrijft, die praat tegen zichzelf, weet je wel, en die doet aan zelfonderzoek en die komt met hele mooie beelden en verwarring en en: ja maar wie was ik toen en wie ben ik nu. En daar, daar was denk ik ook geen ruimte voor. En als het al werd verteld had het denk ik langs mij heen zijn gegaan. Dus voor mij is het ook een hele fijne reis die ik aan het maken ben.

Fleur

Dus het heeft je ook iets gebracht, dit hertalen of deze..

Abdelkader

Ja. Ik ben zelf altijd heel geïnteresseerd geweest in de romantische dichters, maar ook over de romantiek als historische periode, vanuit mijn eigen achtergrond omdat die romantiek ook heel veel heeft betekend over hoe de ander wordt gezien. De Oriënt, de islamitische wereld is in de negentiende eeuw door de romantische lens bekeken door heel veel dichters en schrijvers. En daar lag helemaal de nadruk op het gevoel, op het subjectieve en bij Wolff zie je dat subjectieve zich al in een soort van enorme kracht aandienen. En dat kolkt echt over. En uh, ja, daar kan ik eigenlijk alleen maar van genieten.

Fleur

Ja, zou jij een stukje willen voordragen uit het netgenoemde "Aan mijnen geest"? Wolff publiceerde dit in 1774. Maar hoe heb jij de titel hertaald?

Abdelkader

"Gesprek met mijn opstandige zelf."

Fleur

Ja.

Abdelkader

Kappen nou, ken je plek; je maakt me gek. Wie of wat je ook bent, je grillige geestdrift schreeuwt om een hek. Je laat me schrijven in proza en in rijm, al heel jong had ik deze bug te pakken, je zat in me in de vorm van sprookjes, raadsels, een diep kwatrijn, vertaalde je jezelf naar die heerlijke vormen - vaten vol verhalen, en ik weet niet wat er eerder was, jij die zei dat er verhalen lagen te wachten, of de boeken waarin ik de verhalen vond die jij al ergens leek te kennen; wat er gebeurde, ik was nog maar een kind, was dat ik herkenning voelde, noem het thuiskomen, toen ik begon te lezen, en de boeken me opslokten, zoals de walvis Jonas - ook een oud verhaal.

Ik lag tot diep in de nacht te lezen, mijn moeder maakte zich zorgen, 'kind, je verliest je zicht,' wat ik niet zo goed begreep want door die vergezichten die de boeken me boden, zag ik scherper dan de adelaar ooit had gezien.

Dus, ja, ik heb zoveel aan jou te danken, dat allesverslindende brein, rusteloos en niet in te tomen, altijd op zoek naar die kostbare dopamine, ik slokte boeken op zoals de pelikaan de vis - en nog was het je niet goed genoeg, je wilde altijd meer - ik begreep al vroeg wat verslavingsgevoeligheid is, dat intellect, het bijproduct van onmatigheid, bleef maar groeien en bloeien, zie het niet als een keurige tuin, eerder een overwoekerend veldje vol onkruid, waar genezende en giftige planten groeien, de doornen in de kop - dus hoe zal ik je noemen: verrukkelijke verbeelding, hoogdravende hersenkwab, chemisch ratjetjoe, georganiseerde chaos - het leven zelf

Fleur

Nou. Nu naar het origineel. Marita, mag ik jou vragen om dat voor te dragen?

Marita

Ja. Abdelkader heeft er een prachtige bewerking van gemaakt van het origineel en ik citeer nu uit de tweede druk die ze daar van gemaakt heeft 'Aan mijnen geest';

o Ja ja , myn Geest! ik ben en blyf met u te onvreden;
't Is uit met myn geduld: denk niet my te overreden,
Om langer, quasi, niet te zien wat gy misdryft,
Het zy gy ernst of boert; in proze of verzen schryft.

't Is ongelooflyk wat ik heb om u verdraagen:
'k Moest met myne eerste jeugd my reeds van u beklaagen:
Was 't niet door uw bevel, dat ik, nog maar een kind,
(Spreek, heb ik ongelyk?) de boeken heb bemind?
Hoe dikwyls voelde ik niet u myn gezondheid krenken,
Alleen door my, lang voor 't myn tyd was, te doen denken!

Fleur

Wat een verschil hè? Het is compleet iets anders. Abdel, wat heb je gedaan?

Abdelkader

Ja, we mogen het ook geen hertaling noemen. Ik dacht ook: ik moet het ook niet gaan hertalen, want de schoonheid van die tekst die staat zo op zichzelf, maar ik heb me erdoor laten inspireren. Ik vind de idee dat je in opstand komt tegen je eigen geest, dat vind ik al zo spannend. Dat is, dus je creëert een dialoog met jezelf, maar het heeft ook weer de vorm van een monoloog, want ja, praten met jezelf. Het heeft iets heel briesends, opstandigs, en het is ook heel grappig natuurlijk dat ze spot met die met het vroegwijze meisje wat ze was, wat de boeken van haar broertje las, die leeshonger. Het is eigenlijk een liefdesverklaring aan de leeshonger, hè. Ik weet ik niet hoe het met jou zit, maar ik was ook zo'n jongetje wat dan de etikettes van de pindakaaspotjes las, om maar te lezen, weet je. Het was Het was een soort van verslaving hè? Het heeft ook iets heel rusteloos.

Dat moderne aspect - dat is een hele moderne auteur die we hier horen - dat zit 'm voor mij in die rusteloosheid, dat hak op de tak springen. Dat terugkijken, dat vooruitkijken, dat heden verleden, de beelden die ze oproept. Er gebeurt heel veel. Ja, het heeft ook iets van een rap. Ja, daar heb ik me door laten inspireren.

Fleur

Ja, mooi. En Marita, heb jij hier moeite mee, dat het zo veranderd is?

Marita

Nee, integendeel. Ik vind dat uh Abdel juist heel goed het moderne van die tekst laat zien, want dat was in die tijd helemaal niet gewoon dat men zichzelf ter discussie stelde, want dat doet ze hier. Ja, ze zegt ook van: sommige van mijn werken die had ik eigenlijk niet moeten uitgeven. Ik ben veel te vroeg begonnen met te publiceren.

Dat is iets van die overdenkingen over je eigen schrijverschap, ja, dat is eigenlijk pas in de twintigste eeuw begonnen, met iemand als Harry Mulisch', *Voer voor psychologen*. Die heeft dat eigenlijk aangegaan en in die tijd was dat buitengewoon ongewoon. Dat je jezelf ging afvallen in een stuk aan mijnen geest.

Fleur

Ja, nou, behalve dan Juliana de Lannoy. Daar hebben we het in de vorige aflevering over gehad. Die schreef natuurlijk ook 'Aan mijn geest', een pleidooi om geleerd te mogen zijn. Wolff kende ongetwijfeld het werk van De Lannoy: ze noemt Ripperda uit De Lannoys epos *De belegering van Haarlem*. Maar Wolff doet iets heel anders hè, daarmee?.

Marita

Ja. De Lannoy is eigenlijk gewoon een enorm pleidooi voor vrouweneducatie en voor het erkennen van vrouwelijk schrijverschap. En dat is iets wat Wolff ook geregeld in haar werk doet, maar hier in dit geval is het echt een soort overdenking van: nu heb ik zoveel geschreven, nu moet ik eens even evalueren wat ik eigenlijk beteken, en dat in gesprek met zichzelf.

Fleur

En Wolff stuurt dit gedicht 'Aan mijnen geest' aan Lucretia Wilhelmina van Merken, dan de beroemdste Nederlandse auteur, van wie ze op 10-jarige leeftijd al verzen las. En ze schreef ook twee adorerende brieven aan haar. Misschien kun je iets over die brieven vertellen, maar ook over die adoratie, wat die adoratie nou eigenlijk zegt over Wolff, Marita.

Marita

Haar adoratie voor Van Merken, dat sluit eigenlijk wel aan bij wat Abdel net zei over die romantiek. Zij zette Van Merken echt op een enorm voetstuk: het was een soort idool voor haar. Af en toe ging ze 's zondags naar Amsterdam met de trekschuit en dat was een hele tocht, want je moest de Zuiderzee over. Dan ging ze naar de kerk toe waar ze wist dat Lucretia van Merken naar de kerk zou gaan op zondag en dan keek ze alleen maar. Zoals nu een tiener naar idolen in de popmuziek kijkt, zo ging zij kijken naar die schrijfster en ze durfde d'r totaal niet aan te spreken.

Maar later heeft ze een soort bewonderende brief naar haar geschreven. In de commentaar van Lucretia van Merken dat bewaard is gebleven heeft die zoiets van: wat een mal mens dat me zulke brieven schrijft. Nou ja, dat neem ik toch niet serieus en daar heeft ze ook nauwelijks op gereageerd, een piepklein briefje of zoiets terug. Dus het zegt iets over haar instelling dat ze enorm kon opkijken naar bewonderende voorbeelden. Maar in principe was zij toch een heel andere schrijfster dan Lucretia van Merken. Want in veel opzichten was Lucretia van Merken, ging die eigenlijk door in het mannelijk

schrijverschap dat toen gewoon was. Die hield zich dus aan de mode van hoe de mannen schreven. Zo deed Lucretia het ook en ze was zich helemaal niet zo bewust van het feit dat ze anders was als vrouw.

Fleur

Betje Wolff wilde zich heel graag bij die vrouwelijke canon aansluiten, lijkt wel, want ze wilde zich meten met Christina de Neufville, ook een zeer gewaardeerde auteur uit die tijd, ze werd hartsvriendinnen met dichter Anna van der Horst en Deken en Wolff hadden later contact met de dichter Petronella de Timmerman. Ze logeerden bij de briefschrijver Elisabeth Maria Post en ze maakten ook nog eens kennis met Petronella Moens, over wie de volgende afleveringen gaan. Het lijkt wel of alle namen uit deze podcast van de achttiende eeuw hier samenkomen: alsof zij in het episch centrum van de achttiende eeuwse schrijvende vrouwen verkeerde. Klopt dat?

Marita

Nee, je kunt niet zeggen dat er in de achttiende eeuw een soort ja genootschap was van vrouwelijke schrijvers die mekaar allemaal kenden, maar het is zeker wel zo dat Betje Wolff echt de vrouwenschrijvers, dat ze daar contact mee zocht. Al toen toen ze nog heel jong was en nog in Vlissingen woonde, toen zocht ze al contact met een schrijfster die in Middelburg gevestigd was, Petronella de Timmerman, en die dus toen daar nogal bekend was. Ze zocht dat steeds op en toen ze dus naar Middenbeemster verhuisde, toen was het ook zo, dat ze weer zocht, vrouwen die op dichtgebied of beroemd waren, of die misschien beroemd konden worden, want zij had ook een voorkeur voor jonge meisjes die probeerden in het dichterschap terecht te komen en daar werd ze soms een beetje verliefd op, op die vrouwen. Anna van der Horst bijvoorbeeld, die later ook nog wel enige naam heeft gekregen. Daar was ze echt, ja bijna, verliefd is een groot woord, maar in ieder geval had ze een enorme affectie voor dat jonge meisje dat dus probeerde dichteres te worden.

Fleur

Dus ze staat eigenlijk ook bekend om haar vrouwenvriendschappen?

Marita

Dat kun je wel zeggen In d'r hele leven zie je een aantal keren dat ze echt dol is op een jonge vrouw die ambities heeft in het literaire of die veel leest of iets dergelijks. En dat is echt elke paar jaar is dat weer een andere. Maar die vriendschap met Aagje Deken is natuurlijk heel intensief. Dat is echt een partnerschap en zielsverwantschap.

Fleur

Ja, want na de dood van de dominee hier in 1777 - die heeft hier dus rondgelopen net als Betje Wolff, dat is toch een aparte gewaarwording vind ik dat dat haar voetstappen hier op dit ja, we kunnen even op de vloer trappelen, dan hebben we contact met d'r - maar toen ging ze met Deken samenwonen en verhuisde ze naar De Rijp. En hoe kan het dat ze juist toen dan proza gingen schrijven terwijl ze allebei daarvoor toch aan het dichten waren?

Marita

Ja, je moet het dus zo zien dat die vriendschap tussen Deken en Wolff is heel agressief begonnen eigenlijk. Aagje Deken had een brief aan Betje Wolff geschreven, die op dat moment heel erg bekend was in heel Nederland als de grote haatster van de ernstig gereformeerden, van de orthodoxen. En Aagje Deken die had aan haar geschreven terwijl ze d'r niet kende en zelf nauwelijks bekend was als dichteres: had haar geschreven van ja, ik heb veel kwaad over u horen spreken, maar dat ik denk eerlijk gezegd dat u helemaal niet zo bent zoals er over u verteld wordt. Ik wil u wel helpen om beter te worden. En daar was Betje Wolff ontzettend kwaad over. Dat iemand die haar niet kende. Wat wat wat? Is dat christelijk? U kent me niet eens! U gaat in op kwaadsprekerij over mij. Dat was de reactie van Betje Wolff en dat schreef ze in een brief. Die brieven zijn ook bewaard gebleven. En toen was Aagje Deken geschokt. Die zei van: die brief die ik geschreven heb, ik wil hem verbranden, verscheuren, vernietigen. Ik wil u alleen maar leren kennen. En toen is er een kennismaking gevolgd en sindsdien waren ze vrienden.

Fleur

Haha zo gaat dat.

Marita

Maar na de dood van Wolff moest er geld op tafel komen.

Fleur

Na de dood van de dominee bedoel je?

Marita

Ja. Nou ja, dominee Wolff.

Fleur

Ja.

Marita

Ze moesten geld verdienen ze moesten de pastorie uit, hier uit deze mooie pastorie. Want dat was natuurlijk, dat hoorde bij het domineesambt. En toen hebben ze beseft samen dat er eigenlijk een soort tekort was aan lectuur voor de middenklasse. Voor de hoogste klasse werd er genoeg geschreven en voor de aller-, allerlaagste klasse waren er hele kleine van die boekjes die ze net konden lezen, als ze konden lezen. Maar juist de burgerklasse die, zeg maar ook die patriotten en dergelijke, die hadden eigenlijk geen boeken en ook de vrouwen hadden eigenlijk te weinig boeken die bijvoorbeeld hulp gaven bij opvoeding. En toen hebben ze bedacht: wat wij gaan doen is juist voor die middenklasse toegankelijk schrijven. En niet te hoogdravend. Dus ze zijn toen begonnen met bijvoorbeeld een handleiding voor opvoeding, die heeft Betje geschreven, maar ook *Economische liedjes* en dat economisch bedoelden ze maatschappelijke liedjes en ze dachten op een gegeven moment en nu romans, ja, daar moeten we ook mee verder gaan, want daarmee krijg je ook de mensen om. Daarmee zijn ze toen begonnen en ze hebben de eerste brievenroman van Nederland geschreven.

Abdelkader

Ondernemers.

Fleur

Nou ja, dan zou ik meteen aan Abdel willen vragen of jij een stukje van je hertaling over dierenleed wil voordragen.

Abdelkader

Ja.

Marita

Uit de *Economische liedjes* dan hè? Ja.

Fleur

Precies uit 1781. En hoe heb je dit gedicht ook genoemd?

Abdelkader

'De knecht die het niet meer pikte dat de andere bewoners van onze aarde altijd onderuit de zak kregen'.

Ja, maats, noemt mij een watje
Lach mij maar uit
Noemt mij, tot in het gekke, getikt:
Ik blijf by mijn besluit:
Paarden moet je niet slaan. Net als
jij kennen ze pijn. Als kind was ik
al met deze dieren begaan. Die liefde
die ik voor ze voel, daar kan niets tegen op.
Omdat het gewoon is om dieren
honds te behandelen is dat nog geen
reden om dat zelf te doen. Denk toch
na. Zie ik iemand tegen een paard
tekeergaan dan voel ik het tot in de tenen.
Ik wil onmiddellijk in actie komen,
de dierenbeul temmen, hem fatsoen bijbrengen.
Komt een paard zwaarbeladen geen steek vooruit
dan komt mijn hart in het gedrang, wat zijn we waard
wanneer we dieren zo zwaar belasten dat ze nog
maar heel kort leven kunnen.
En wanneer het lastdier van ellende geen stap
meer kan verzetten dan beginnen we te tieren

en te schelden - alsof dat iets helpt!
lets in ons, een heel donker kwaad, denkt
dat de wetten van zwaartekracht en energie
niet op dieren van toepassing zijn. Het toont
aan hoe klein ons verstand is, hoe kleinzielig ons hart.

Marita

Mooi.

Fleur

We moeten bedenken dat er nog geen auto's waren en trekpaarden werden overal natuurlijk ingezet.
Voor de koets, voor de wagen met de bloemkolen erop, voor de trekvaart, noem maar op.

Marita

Ja, maar toch ook voor rennen door de adel. Dus ren-wedstrijden voor de adel, die mishandelde ook de paarden die dat moesten doen en werden met zweepen geslagen om voort te gaan. Schijnt nog zo te zijn trouwens, bij paardenwedstrijden.

Fleur

Dan is dit nog steeds van toepassing. Zou jij het origineel willen voorlezen Marita?

Marita

Ja en dan zeg ik daar ook tegelijk bij dat ik vermoed dat Betje Wolff en Aagje Deken in deze tijd lid zouden zijn geworden van de Partij voor de Dieren.

Fleur

Ja, dat denk ik ook ja.

Marita

Het heet in het origineel 'De brave slepersknecht'.

Ja, maats, noemt my een regte Bloed,
Lacht my eens helder uit;
Noemt my, tot in het gekke, goed:
Ik blyf by myn besluit.
Ik wil de Paarden zo niet slaan,
Zy voelen ook wel pyn;
'k Ben met de Biesten zeer begaan,
En zal het altoos zyn.

Ik ben nou maar een sleepers knegt,
Maar 't moeit my, 't doet my wee,
Als 't Paard te veul wordt opgelegd,
En 't zwoegt voor kar of sleê.
Het stomme Biest komt veur een sluis,
't Wil wel, maar kan niet voort:
Men vloekt, men tiert, men maakt gedreus
puur of er dat bij hoort.
Men zweept, men bruidt het af op zijn lijf
Mijn hartje krimpt ervan
en was is het einde van dat bedrijf
het beest sterft tot hun straf

Ik weet dat God
die de heerschappij der dieren ons beval
gewisselijk onze tiranij omtrent hun straffen zal.

Abdelkader

Heel individualistisch ook weer.

Marita

Ja.

Abdelkader

Het is heel vanuit de plichtsbetrachting, je eigen verantwoordelijkheid nemen. Het is iemand uit de lage sociale klasse en die verheffen ze eigenlijk tot een morele stem. Er gebeurt echt van alles in dit gedicht...

Marita

Ja, dit is weer wat ze bedoelen van: we moeten de gewone mensen ook zien te pakken. Dus hier kan iemand zich mee identificeren en tegelijkertijd om het goede laten ze zien van knecht, jij bent ook iets waard en je doet je plicht ook al. Hij zegt: Ik kan nauwelijks lezen, maar ik weet toch wel wat de Heer, wat God gezegd heeft.

Fleur

Ja, en waarom ben jij nu zo dichtbij of dichters bij het origineel gebleven, Abdel?

Abdelkader

Uhm ja, ik. Ik hoop dat ik bij die andere ook in de geest dicht bij het origineel ben gebleven, daar was het de wijdlopigheid en dat vond ik heel spannend. En hier is het natuurlijk de stem van één man die voor de zaak van het paard opkomt. Het is in een versvorm geschreven. Het heeft een bepaald ritme en dat kan je

eigenlijk heel makkelijk weer teruggeven. Het zit hem in het ritme en als je dat ritme vast houdt dan, dan loopt ie.

Marita

Dat was ook heel duidelijk in jouw herberwerking ja.

Abdelkader

Ja, *tam tam, tam* en dat valt dan ook samen met die vrij kernachtige humanistische boodschap die die heeft van: het paard is ook een bewoner van deze aardkloot en hoe wij met het paard omgaan is eigenlijk hoe we met onszelf omgaan. Dus de beestachtigheid drukt eigenlijk onze beestachtigheid uit, dus het is een schande dat we dit doen. Ja, wat je zegt, dierenrechtenactivist, he?

Fleur

Ja. Schreven er meer mensen over andere klassen? En over dierenleed? Volgens mij Petronella Moens. Die heeft ook over dieren geschreven, maar.

Marita

Petronella Moens en trouwens ook Elisabeth Maria Post hebben daar ook tegen geschreven. Dus je ziet vaak juist bij de vrouwen een groot besef van onrecht in de maatschappij.

Fleur

Je zegt: juist bij de vrouwen?

Marita

Ja, iedere keer als ik erover nadenk, wie schreef nu tegen de slavernij? Dan kom je bij inderdaad Petronella Moens, Betje Wolff en Post.

Fleur

Ja ik vind het toch te mooi om niet even te citeren. In de *Beemster Winterbuitenleven*, daar schrijft Wolff over die slavernij:

door hebzucht en door dwingelandij,
gedoemd tot harde slavernij,
door wreedheid naar de mijn gezweept,
langs het ruwgebergte voortgesleept

En ze kraait uit: 'Die slaaf, oh wreedaard is een mens, Hou op, barbaars Europeaan!'

Marita

Ja, is een schitterende passage, die over slavernij.

Abdelkader

Ja. Het is interessant, in moderne gesprekken over slavernij wordt daar heel vaak gezegd door de verdedigers, of in ieder geval de mensen die het willen relativiseren, van: ja, het is niet alleen Europees of westers, maar het is universeel, slavernij. Maar je ziet hier dat bij Wolff al heel duidelijk de nadruk ligt: het is een Europees fenomeen. Wij doen dit. Dat is heel scherp! Ik weet niet of dit breedgedeelde ideeën waren, maar dit, deze activistische toon, is ook in zijn analyse nog heel actueel.

Fleur

Ja. Heet het niet het abolitionisme?

Marita

Ja, In Engeland is dat ook begonnen en in Frankrijk. Betje heeft een boek vertaald van een tegenstander van de slavernij dat in Frankrijk verschenen was. In die Franse tijd heeft ze dat gedaan. Maar het echt in vereniging optreden, dat zie je in de negentiende eeuw ontstaan. Dat er dan echt genootschappen komen die zich daartegen verzetten.

Fleur

Ja. Van Merken en De Lannoy, die betreurden het ook dat de Indianen door de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd werden verdreven en hoe dat werd gedaan. Dus die merkten dat ook wel op.

Marita

Ja, dat is dan weer een andere kwestie eigenlijk. Het opkomen voor inlanders.

Fleur

Zij konden dat zeggen als vrouwen en daartegen zijn en dat werd dan ook geaccepteerd?

Marita

Ja, want de tegenstand die zij kregen dat ging vooral op Betje Wolff zelf toen die zo uitviel tegen de orthodox protestanten. Daar werd ze echt in een hoek gedreven van: nouja, dat mens deugt niet, die zich zo verzet tegen het echte protestante geloof. De wolf uit de Middenbeemster, waarvan je wolvenbeten kon verwachten, werd zij genoemd en et cetera.

Fleur

Ja, dat was door de *Onveranderlijke Zandvoortse geloofsbelijdenis*?

Marita

Verschillende zijn er dat geweest. Nadat er doden waren gevallen bij een brand in de Amsterdamse Schouwburg, hadden die dominees geschreven: nou ja, dat is de straf van God, want je hoort niet als protestant naar het toneel te gaan en de mensen die daar omgekomen zijn, die krijgen dus ook nooit het eeuwige heil. En daar maakte zij zich zo kwaad om dat ze daar een pamflet eigenlijk tegen geschreven heeft, waarin ze die dominees dan goddeloos noemt. Zo treed je toch niet op? En daar kreeg ze weer

reacties op van: waar bemoei jij je mee? Wat denk je wel dat je zelf kunt uitmaken wat God uh beheerst of niet? Alsof zij dat zelf wel konden uitmaken.

Toen is ze gaan spotten. En dat is inderdaad op allerlei manieren een stuk of tien, twaalf van die boekjes heeft ze toen geschreven, en een van de meest geestige is eigenlijk *De dominee en de domineespraak*.

Fleur

Ja, ja, we hebben het nog helemaal niet echt gehad over het biografische leven in een notendop en het is denk ik ook heel moeilijk om dat hele leven waar, waar toch wel heel veel in gebeurd is, om dat zo eventjes kort samen te vatten. Maar ik ga het je toch vragen.

Marita

Ja. Op 17-jarige leeftijd heeft zij besloten om er vandoor te gaan samen met een vaandrig uit Vlissingen en zij is toen bijna vijf, zes weken weg geweest met die man, heeft ze dus de vrije liefde beoefend. De kerk, die heeft haar toen vervolgens berispt, onder censuur gesteld heet dat. Want het was met consent, het was niet een metoo-kwestie. Absoluut niet. Ze was dol op die jongen. "Mijn lieve jongen," zegt ze later. En dat ze een wond heeft die nog altijd bloedt, zo schrijft ze daar later over.

En nou ja, ze heeft zich een tijdlang schuilgehouden op, in het huis van de vader, want ze werd in Vlissingen natuurlijk nagewezen. Ze las in die periode heel veel. Ze schreef brieven en ze schreef onder andere een brief aan deze dominee in Middenbeemster, want die had een boekje uitgegeven waarin staat dat je voor eenvoudige mensen ook eenvoudig moet preken en dat had haar aangesproken. En ze schreef naar die man en die man dacht dat zij een ongetrouwde juffrouw van in de veertig was. Goed ontwikkeld en zo. Die was weduwnaar geworden, op de trekschuit gestapt en veerpontje naar Vlissingen en heeft vervolgens aan haar vader dat meisje ten huwelijk gevraagd. Hij moet geschrokken zijn. Ze was ook heel klein meisje, één meter vijftig,

Fleur

Hoe oud was hij ook alweer?

Marita

Hij was en toen 51, dus 31 jaar ouder dan zij. Hij wist van die affaire, wist hij niks af. En toen vroeg hij aan mede-dominees en in Vlissingen van: hoe kan dat, dat zo'n zo'n leuk meisje nog ongetrouwd is? Maar weet u dan niet van haar misstap? En, nee, daar wist ie niks van en later schijnt hij gezegd te hebben: Ach ja, ze was nog zo jong, dat kan iedereen toch overkomen? En ik heb gehoord dat het verleiding was. Dat wat het dus niet was.

Abdelkader

Hmm

Fleur

Dat heeft toch eigenlijk wel altijd een beetje doorgewerkt, denk ik hè?

Marita

Ja, Die kwestie van het onder censuur stellen, dat heeft haar natuurlijk zo fel gemaakt tegen de orthodoxen.

Fleur

En daar heeft ze haar spot door ontwikkeld. Dus het is eigenlijk ook een soort geluk geweest voor ons als nabestaanden omdat zij daardoor zulke mooie, spannende literatuur heeft geschreven?

Marita

Ik denk het wel, want je ziet heel veel hiervan terug in de *Sara Burgerhart* en in sommige dingen die we tot nu toe ook gelezen hebben. Dat 'Aan mijnen geest' heeft ook zeker te maken met het overdenken van jezelf. Dat kun je alleen maar als je inderdaad zo'n periode hebt gehad dat je teruggeworpen werd.

Abdelkader

Hmm

Fleur

Ja, Ze schreef inderdaad ook nog *Willem levend* en *De historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut*. 13.000 pagina's in druk, dat is echt immens. Werd het ook allemaal gelezen? Zijn ze ook altijd zo populair gebleven?

Marita

Nee, Je kunt eigenlijk zeggen dat hun succesnummers dat waren de *Economische liedjes*. Die zijn ongelooflijk vaak herdrukt en gekocht en van buiten geleerd en gezongen ook, want ze waren op melodieën geschreven, bestaande melodieën. Dus de mensen kenden die melodieën en konden dus die liedjes ook echt zingen. En de *Sara Burgerhart* heeft enorm gelopen. Maar die grote romans daarna, terwijl die echt heel erg interessant zijn. De *Cornelia Wildschut* is bijzonder interessant omdat daar Godloochenaars in voorkomen en omdat daar een verkrachting werkelijk plaatsvindt en omdat er een zelfmoord in zit van iemand die ja aangezet heeft tot metoo-kwesties. Maar dat is 1200 pagina's en uh dat uh. Dat werd toen al...

Fleur

Nou Abdel.

Abdelkader

hertalen...

Fleur

om jou aan te hertalen.

Abdelkader

Maar het zijn wel heel filmische plots...

Marita

Ze moeten series van gemaakt worden. Dat leent zich zo voor een serie, de *Sara Burgerhart* ook.

Abdelkader

Ja, ja, zou het zich goed voor lenen ja.

Marita

Daar zitten zoveel wendingen in. Het speelt zowel op het platteland als in de stad, in hoge milieus, lage milieus dus het leent zich enorm voor mooie series.

Fleur

Ja. Ik stel een beetje weinig vragen aan jou, Abdel...

Abdelkader

Nouja, ik, ik hang aan de lippen van Marita en ik heb toen niet opgelet op de middelbare school, maar het wordt in één klap goed gemaakt.

Fleur

Misschien is het dan nu ook een mooi moment. Want de *Bespiegelingen over den staat der rechtheid* van Wolff. Abdel, jij hebt daar ook iets heel spannends mee gedaan.

Abdelkader

De staat der rechtheid of wat het betekent om een goed mens te zijn.

Doe je ogen dicht en luister naar de muziek. Doe je ogen open. Zie je een man of een vrouw? Wie zie je eigenlijk? En maakt dat wat uit? Als ik me anders had voorgedaan dan ik was, om door jou gelezen te worden, zou je dan verbaasd zijn te weten dat ik van een ander geslacht ben dan dat waarin ik me aan jou kenbaar had gemaakt? Zou dat iets veranderen aan waarover je had gelachen? Of zou je je schouders ophalen en rustig verder bladeren? Uit welk geslacht komen de geluiden voort die de natuur weet te maken? Donder. En bliksem. Lawines. En regen. Is daarmee niet bewezen dat ons hele denken geïnfecteerd is door dualiteiten die eerder verwarren, lamleggen en verduisteren dan verhelderen en inzicht bieden? Dus, ja, die dualiteit is een lastig dingetje want eenmaal in gang gezet dwingt het ons tot kiezen, en kiezen veronderstelt hiërarchie, wat betekent dat de een net wat voordeliger wordt geplaatst dan de ander, zonder dat er een werkelijke grond voor is. Een sportman kan zich nog beroepen op de fysieke gesteldheid die de kwaliteit van zijn prestatie bepaalt, er is een duidelijke nummer 1, 2 en 3 maar als het om kunst of wetenschap gaat, waar baseren we dan onze waardering op? Maakt het uit of het door een man of vrouw is geschreven, door iemand die oud of jong is? De onthullende waarheid is dat het niets uitmaakt. Maar het kwaad is al geschied natuurlijk,

duizenden jaren lang hebben we de wereld verdeeld in man en vrouw, en ze verschillende kwaliteiten toegekend en daar halsstarrig aan vastgehouden, geketend door onwetendheid, en ons vooruitgang ontzegd. Hoe ik dit allemaal weet? Omdat ik lees. En schrijf. En tijdens het schrijven openbaarde zich de waarheid, die overweldigend eenvoudig is: het enige wat telt is dat je maakt wat jou invalt, dat je schrijft vanuit de vrijheid tot ontdekken. Waar jij leven in blaast leeft.

Fleur

Het is bijna alsof je dit tegen alle schrijvers van nu zegt.

Marita

En tegen jezelf.

Abdelkader

Het is wel interessant dat deze tekst, ik heb hem hertaald, maar hij zit best wel dicht op wat ze zelf schrijft. Dat we eigenlijk nog steeds vastzitten in die dualiteiten. We hebben tot op de dag van vandaag hebben dat we vrouwelijke auteurs of vrouwelijke lezers. Er worden weer opiniepagina's vol over geschreven en het zou eigenlijk niks moeten uitmaken.

Fleur

Nee, maar wat je hierin ook zegt is dat doordat die mannelijke norm er eigenlijk altijd geweest is dat we dat toch doen en Marita zei dat eigenlijk net ook al. zou je het origineel willen doen?

Marita

Wat Abdel gedaan heeft is eigenlijk een soort samenvatting geven van de denkbeelden die in dat hele stuk geschreven zijn. Ook in de inleiding die daarbij hoort en maar ook alles wat daarna komt. En dat is prachtig gedaan. Ik zal een paar stukjes uit de inleiding voorlezen die vooral dan over dat vrouwelijk schrijverschap gaan.

Maar kan my, Goede Lezers, met zo vele belezenheid onbekend zyn, wat geestige Mannen al gezegt hebben van schryvende Vrouwen?

Of staat het den Mannen vry met meer sterkte van geest en groter verstand dan wy, (arme zwakke Vrouwen!) al zo grote zwakheden te hebben als wy? Ik voor my weet niets van die Privilegie. Wat geeft hun dan regt om ons te hekelen, of te belachen over ene dwaas dwaasheid waar in zy dagelyks vallen?

En dan gaan ze verder met

Er is gene Wetenschap of ze heeft enigen nutten invloed op het leven, schoon ik wel wil toestaan dat' er Wetenschappen zyn die, eigenlyker, voor de Vrouwen geschikt schynen. Dog hierom vinde ik niet dat ene Vrouw, in de uren harer uitspanning, met zo veel vryheid gene

Passer, Tekenpen, als een Clavecimbel zoude mogen verkiezen. Is de Genie niet vry? Zyn de Vrouwen van die vryheid uitgesloten? Men zegge dat ik dus doende de Vrouwen het regt geve, om, niet alleen Dichteressen, Schilderessen, maar dat meer is, Wiskundige en Philosophe te worden. Die dus spreken, verstaan juist het gene ik wilde zeggen. En waar toe, myne Heren, wilde gy de Vrouwen verwyzen? Tot ene duistere onwetenheid? Tot ene onkunde die zo schandelyk is voor een denkend Wezen als de ledigheid zelve? Wat beweegt u tog om de eens zo laf gevleide gezellinnen uwens levens dus beneden den peil harer eige waardy te plaatsen?

Fleur

Ja, bijna nog pittiger?

Abdelkader

Ja, lekker ja, zo'n schotschrift.

Fleur

Er zit ook veel spot in. Ja. ... 'oh arme zwakke vrouwen'

Abdelkader

Ja ja.

Marita

Felheid vooral hè?... Ooh wat is ze kwaad he.

Fleur

Ja, ze is heel boos. Maar waarom wilde ze dit schrijven?

Marita

De staat der rechtheid, dat is eigenlijk het paradijs, hè? Dus het heeft gewoon met de *Bijbel* te maken. En wat zij wilde is eigenlijk dus achterhalen, al schrijvend - want schrijven was voor haar ook onderzoeken - wat nu eigenlijk precies de betekenis van de mens is. Ja, daar komt het eigenlijk op neer.

Fleur

Jij maakte die hertaling echt veel langer dan het origineel. Dus in het origineel heb je dan misschien twee, drie zinnen en dan hertaal jij dat stuk en dan staan er opeens twee of drie alinea's. Hoe kwam je erop, dat je het ging verlengen?

Abdelkader

Ja, dat dat geheel organisch. Wanneer ik schrijf, sta ik nooit stil bij hoe lang het moet worden. Het gaat meer om: wat lokt de tekst uit, aan dialoog, aan een gesprek en dan... opeens heb ik een alinea of twee. Het gaat me meer om de kwaliteit van.

Fleur

Ja, snap ik, maar hier gaat het dus echt over de onwetendheid van mensen, dat dat de mannelijke norm er is en de ongelijkheid tussen waardering van vrouwelijke auteurs en mannelijke auteurs. Maar daar had je dus klaarblijkelijk dan heel veel over te zeggen.

Abdelkader

Dat ja misschien is dat iets: ik ging aan, Ik ging heel erg aan. Omdat: het is bijna één op één de discussie die we op dit moment aan het voeren zijn in de samenleving. We komen uit een hele genoegzame periode. Ik bedoel, ik ben dertig jaar, ben ik nu schrijver en de Republiek der Letteren was toen ik debuteerde echt een mannenwereld. Dus niet zozeer van in het geslacht, maar meer in de, het was macho, echt een machowereld. Er werd heel veel gerookt, werd heel veel gedronken, en ik heb gezien hoe die wereld is veranderd.

En de jonge generatie van het moment die zegt: nee, maar die die structurele ongelijkheid, die moeten we bestrijden. Die zijn veel activistischer geworden. En die agenderen eigenlijk wat ik in de tekst lees van van Wolff. Precies dit van: hé, waarom hebben jullie het allemaal geaccepteerd? Waarom accepteer je dit eigenlijk? Dit klopt toch niet? Als je heel goed je verstand gebruikt, waarom? En ze onttakelt eigenlijk dat systeem. Wat nu weer heel aan de orde is. Het persoonlijke is politiek, het politiek is persoonlijk. De rede is het vehikel van het argument van wat ik aan het voeren ben om jou te bereiken. Want ik wil wel in gesprek komen met jou. Het is polemisch, het heeft de vorm van een schotschrift. En het is gek dat je dan je je hoofd schudt en zegt: Ja, dit is nog steeds aan de orde. Ja, er is nog werk aan de winkel.

Fleur

Ja. Tegelijkertijd is het zo dat je toch merkt dat heel veel mannen de hakken in het zand zetten en zeggen er is toch niks aan de hand en hoezo nou? We gaan toch uit van uh kwaliteit, hè?

Abdelkader

Ja, maar dat argument is natuurlijk heel sleets geworden, omdat: kwaliteit is subjectief. D'r is niet zoiets als kwaliteit. Er is helemaal niemand in de Republiek der Letteren die weet wat kwaliteit is. Dat weet niemand. Je weet het pas als je het ziet.

Er is eigenlijk dus geen universele norm. Die norm is bevooroordeeld. Daar zit zelfgenoegzaamheid in. daar wordt gekeken vanuit twee, vanuit de seksen Dat is iets waar dan waar de jonge generatie nu schoonschip mee maakt.

De enige manier om hier schoon schip mee te maken is als je ook woedend bent en boos bent. Uh, zoals ook Wolff dat is. Want de lezer moet het ook voelen. Dan raak je geëngageerd. We hebben hertalers nodig, schrijvers nodig, onafhankelijke geesten, echt onafhankelijke geesten, die die boodschap doen aankomen.

Fleur

Misschien is dat ook wel omdat je het dan niet meer hoeft te hebben over vrouwelijk en mannelijk, maar het gewoon uitgaat van de persoonlijke passie en woede.

Abdelkader

Ja, ik ben daar heel erg voor. Vroeger zeiden mensen ja, waarom ben je woedend? En zo van dat heb ik ook heel vaak gehoord en dan voel je je onbegrepen. Dus ik kan me ook voorstellen, dat als je de tijdgeest niet mee hebt, dat je je dan onbegrepen voelt. In het geval van Wolff, die hadden natuurlijk de vleugels van de Verlichting. Het was de ideologie van die tijden. Dat gaf ook heel veel zelfvertrouwen. En nu zitten we weer in de tijd van het activistische. Dat geeft ook vleugels.

En ik vind ook dat mannen zeggen van: dat ze zich bedreigd voelen. Ja dat snap ik ook wel, want je moet je ook bedreigd voelen. Hopelijk zet het ook aan tot denken. Zet aan tot reageren, aan tot verandering. Het moet niet aanzetten tot verbittering. Het is ook een vraag die wordt gesteld van: wat doe jij en wat, wat kan je ermee doen en hoe stel je je op? Dat is de intellectuele uitdaging die we aan moeten gaan. Als je dat niet kan, ja, dan heb je eigenlijk niks te zoeken in dat intellectuele debat. Weet je. Want we zijn altijd bezig om de samenleving vorm te geven door scherpe vragen te stellen.

Fleur

Ja. In zeker opzicht sluit zij hier ook aan bij een onderwerp dat we al eerder behandeld hebben in het hart van deze hele serie. Dat ging toen over Johanna Hobijs, over *De lof der vrouwen* en toen bespraken we de querelle des femmes die eigenlijk al begon met Christine de Pisan met *De stad der vrouwen* die opkwam voor vrouwen en liet zien dat er hele slimme wijze vrouwen waren, dus dat er wel wat meer waardering voor vrouwen mocht zijn. Eigenlijk gaat Betje Wolff daar nog op door. Ze zegt echt: "Een vrouw heeft de vrijheid en de plicht zich te ontdoen van het juk der mannen" en dat is ja, ja, zo parafraseerde je het..

Marita

Ja.

Fleur

... dit werk. Dat is een vette stelling zou ik zeggen.

Abdelkader

Een feministisch schotschrift. Ja, ze is super feministisch.

Marita

Zonder nou denigrerend te zijn ten opzichte van mannen.

Fleur

Ja, het is ook de tijd denk ik. Juliana de Lannoy kwam vorige keer aan bod en ik heb haar toen vergeleken met Marry Wolstonecraft, wat natuurlijk heel anachronistisch is, maar Betje Wolff leeft in diezelfde tijd, ook al was zij toen in Frankrijk.

Marita

Frankrijk.

Fleur

Ja. En Olympe de Gouges die onder de guillotine kwam, die toch ook voor de vrouwen opkwam. Het is allemaal wel een beetje datzelfde. D'r speelde wel wat.

Marita

Ja, zij vond die Franse revolutie natuurlijk prachtig, want d'r werd in Frankrijk bereikt wat in Nederland niet tegengehouden was een aantal jaren. Alleen hebben zij met z'n tweeën toch ook de tijd van de terreur meegemaakt. En toen hadden ze het echt moeilijk omdat zij natuurlijk én buitenlanders waren én ze waren rijk aangekomen met veel geld en ze gingen om met mensen uit de adel en dat werkte tegen hen en dus ze hebben daar toen toch echt wel een aantal heel moeilijke jaren gehad en bovendien werden ze opgelicht wat hun kapitaal betreft. Ze hadden dat achtergelaten in Nederland bij een vriend en die heeft dat gebruikt en ze hadden dus niets meer vergeleken met, toen ze echt als rijke dames met een eigen koets aankwamen.

Abdelkader

Als ik je zo hoor, ze hebben heel veel meegemaakt, ze hebben heel veel gezien, ze hebben ook echt geweld ervaren, ze zijn ook echt angstig geweest. En ze gaan 100% voor hun idealen die de idealen van de Verlichting van de revolutie die zit in hun, ja dat, dat zit in elke zin. Dus het zijn heel doorleefde teksten. Je voelt. Je voelt dat er een prijs is betaald voor die idealen. Je voelt ook, het is niet zomaar even uit de studeerkamer, maar het is echt geleefd. En dat heb ik wel, nou ja, tussen de regels door, zonder dit te weten, heb ik het wel, voelde ik dit ja.

Fleur

Ik zat ook nog even te denken, dat zei Marita net en dat vond ik een hele slimme opmerking, dat Lucretia van Merken zich heel erg conformeerde aan het mannelijke schrijven en Betje Wolff en Aagje Deken natuurlijk iets heel anders zijn gaan doen en daardoor ook iets heel nieuws in in de hele letteren hebben gebracht. Een heel andere blik over de gedachten, waarnemen. Annie Romein Verschoor noemt dat 'vanuit de coulissen kijken'. Soms denk ik, misschien moeten we d'r naartoe dat we toch dat vrouwelijke wat meer gaan definiëren in deze tijd en dus ook wat meer gaan waarderen. Want wat heel lang gedaan is, is dat we neer hebben gekeken op alles wat vrouwen doen. Is dat eigenlijk waar Betje Wolff ook voor pleit?

Marita

Kijk, waar Betje Wolff natuurlijk echt het meeste mee zat, is dat de vrouwen niet naar school konden gaan. Dat er een gymnasium, een universiteit was gewoon gesloten voor de vrouwen. En dat werd ook niet hoog gewaardeerd als vrouwen dan veel lazen of zichzelf op de hoogte stellen stelden van de nieuwe filosofie. En dat is eigenlijk haar voornaamste strijdpunt.

Fleur

Ja, Het is overigens nog steeds een debat hè. Mensen beweren al gauw dat mannen en vrouwen in de literatuur dezelfde kansen krijgen. Om nog even terug te haken aan het stukje wat wij net hebben voorgedragen. Maar hoe kan dat nou eigenlijk als de norm eeuwenlang mannelijk is geweest? Hoe kijk jij daar nou eigenlijk naar Abdel? Want je hebt dit wel hertaald alsof het bijna van jezelf kwam, maar ben je het er ook mee eens?

Abdelkader

Nouja, weet je. Pff, hoe zal ik het zeggen. Ja. De afgelopen paar duizend jaar zijn vrouwen natuurlijk op een verschrikkelijke manier behandeld. Ze zijn mishandeld. Ze zijn bedreigd, ze zijn vermoord om hun geslacht. Jullie noemen allemaal vrouwelijke auteurs uit de Verlichtingsperiode, die ideeën ontwikkelen, dat bruist. Maar ik weet daar niks van af. Het is een soort van stilte. Niet zwijgen, maar stilte, onwetendheid over het vrouwelijke aandeel in de Republiek der Letteren. Dus er is gewoon werk aan de winkel om dit niet recht te zetten of te corrigeren, maar om hier bewustzijn voor te creëren. Dat die letteren, dat het een heel groot huis was waar heel veel stemmen zich manifesteerden en we weten het gewoon niet. Dat is echt heel pijnlijk. Maar in zekere zin zijn we achterlijker dan de tijd van de Verlichting op een gekke manier. Snap je wat ik bedoel?

Betje Wolff en Aagje Deken ontwikkelden hun eigen markt, in De Rijk, een eigen markt om boeken mee af te zetten die ze dan zelf schreven, zoals wij dus... Ja, waarom weet ik dit niet?

Fleur

Ja, wat zou je ermee willen doen nog?

Abdelkader

Verder vertellen dit vergeet je nooit meer, zeg ik altijd. Een goed verhaal vergeet je niet. En dat vertel je weer verder. Dus als als dit soort zaken ter sprake komen. Ik heb zelf twee dochters. Onderwijs heeft ook een heel persoonlijk karakter, dus thuisonderwijs is in die zin de intieme ruimte voor die overdracht van wijsheid en kennis, maar ook gewoon in allerlei verschillende fora en gremia waarin het gaat over structurele ongelijkheid kan je dit verhaal vertellen om te laten zien dat het dus niet zo is. D'r waren toen al heel veel mensen, waaronder Betje Wolff en Aagje Deken, om iets te maken, om bewust te maken, om mensen iets te leren. Om mensen te inspireren. Dus ze waren er gewoon.

Fleur

Zou het helpen als mannen bijvoorbeeld vaker vrouwelijke voorbeelden zouden noemen? Abdel?

Abdelkader

Wat ik wel altijd heel belangrijk vind om te laten zien is dat de literatuur wordt gemaakt door minderheden, door individuen. En die hebben eigenlijk geen geslacht. Dat begint al met *Gilgamesj epos*. de oudste literaire geschriften die ons is overgedragen, daarin is de vrouwelijke stem zowel creatief als destructief heel belangrijk. Er zit ook een mannenliefde, een mannavriendschap. Dus al die krachten manifesteren zich en het is aan ons bewoners van 2025 en verder bewust van te zijn. En ons niet te laten

vernauwen door de maatschappelijke blik die op ons drukt, maar om echt die tekst zoals we nu hebben gedaan open te lezen. Open lezen met een frisse blik. En dan, dan komen al die stemmen naar boven en begin je 't te snappen.

Fleur

Nou, dat lijkt me een hele mooie afsluiter. 13.000 pagina's in druk en toch hebben we het vandaag gered in minder dan een uur. En we zouden er nog heel veel andere podcasts over kunnen maken. We zagen vandaag drie gezichten van Deken en Wolff, terwijl er nog zoveel meer zijn, lieve luisteraar, we zagen de strijd met de geest en de roeping van de schrijver, de compassie voor dieren en mensen en de strijd tegen sekse-ongelijkheid.

Deken en Wolff waren modern, messcherp en enorm productief. Abdel, dank jij voor je enorme productiviteit met de uitgebreide hertalingen. En Marita, dank voor je liefde voor het origineel.

En wilt u nu nog meer weten over bijvoorbeeld Maria van Zuylecom, Anna van der Horst of Petronella de Timmerman die in deze zelfde tijd schreven? Luister dan naar de bonustracks die speciaal voor deze podcast zijn gemaakt, geschreven en voorgelezen door literatuurwetenschapper Evi Dijcks en te vinden op onze website.

De liefde van vrouwen voor elkaar, niet vanwege het seksuele, maar vanwege de sisterhood betekent ook sterven als de ander sterft. Deken overleed negen dagen na Wolff. Volgende keer bezoeken we het landgoed Tongeren, waar Elisabeth Maria Post begraven ligt naast haar BFF. Hoe diep sisterhood gaat? Daarover meer volgende keer. Dank voor het luisteren.